

Z badań nad językiem piśmiennictwa nowogródzkiego z okresu międzywojennego Elementy północnokresowe w języku Józefa Żmigrodzkiego

Studies on the Language of Nowogródek Literature in the Interwar Period
Elements of Polans's North-Eastern Borderland Dialect
in the Language of Józef Żmigrodzki

Słowa klucze: Józef Żmigrodzki, polszczyzna północnokresowa, piśmiennictwo nowogródzkie, polszczyzna regionalna

Key words: Józef Żmigrodzki, North-Eastern Borderlands Polish, Nowogródek literature, Polish regional dialect

1. Wstęp

Dotychczas powstała bogata literatura językoznawcza o polszczyźnie północnokresowej – zarówno o języku piśmiennictwa XVI–XX wieku, jak i o polskich gwarach kresowych w wieku XX. Opracowania te były poświęcone głównie Wileńszczyźnie, Kowieńszczyźnie oraz Braśławszczyźnie. Znacznie mniej natomiast wiedzieliśmy o polszczyźnie nowogródzkiej. Przedmiotem publikacji na ten temat były głównie elementy kresowe w języku Adama Mickiewicza i filomatów z Nowogródzczyzny, nowogródzkiej zaś mowie potocznej i gwarowej XX wieku poświęcono tylko wzmianki. Lukę tę częściowo zapełniły moje długoletnie badania języka mówionego i języka rękopisów (m.in. listów, zeszytów szkolnych i notatek) powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy (LEWASZKIEWICZ, 2017). Informatorem byli głównie członkowie mojej rodziny, krewni oraz powinowaci.

Zamierzam kontynuować badania nad polszczyzną nowogródzką. Chciałbym chociaż pobieżnie zbadać język mówiony i pisany współczesnych Polaków z Nowogródka i okolicy, ale przede wszystkim zajmę się językiem piśmiennictwa nowogródzkiego od końca XIX wieku do II wojny światowej, ze szczególnym uwzględnieniem okresu międzywojennego. Będą to więc opracowania języka dawnej inteligencji nowogródzkiej, tj. ludzi wykształconych (przynajmniej absolwentów szkół średnich) związanych z Nowogródkiem lub Nowogródzczyzną, chociaż być może przybyli oni do tego regionu z innej części Kresów północno-wschodnich.

* e-mail: lewtad@amu.edu.pl

Rozpaczynam nowy etap badań od analizy języka książki inżyniera Józefa Żmigrodzkiego *Nowogródek i okolice*, wydanej w Wilnie w 1931 roku¹. Chodzi mi o wydobycie z tego tekstu językowych właściwości regionalnych (północnokresowych i być może specyficznych nowogródzkich²) – fonetycznych, fleksyjnych, słowotwórczych, składniowych i leksykalnych. Konkretne fakty językowe zaprezentuję na tle ustaleń kilku opracowań monograficznych i leksykograficznych. Odwołam się również do wyników moich badań. Podobnej analizie w najbliższych latach poddam także teksty kilku innych autorów związanych z Nowogródkiem: Edwarda Pawłowskiego³ (*Wspomnienia. Nowogródek*, Lwów 1887; *Z nad Wilii i Niemna w 1900 roku*, Lwów 1901); Władysława Larouya⁴ (*Nad błękitnym Niemnem. Przewodnik po Nowogródzczyźnie Mickiewiczowskiej*, Nowogródek 1934) i Aleksandra Śnieżki (*Dworek Mickiewiczowski w Nowogródku*, Lida 1939). Przedmiotem moich rozważań będą też elementy kresowe w wybranych przedwojennych numerach „Życia Nowogródzkiego” i „Ziemi Lidzkiej”. Wyniki wzmiankowanych badań można wykorzystać w analizie języka Mickiewicza.

O Żmigrodzkim wiadomo tylko, że miał wyższe wykształcenie (był inżynierem) i jako dyrektor w Urzędzie Wojewódzkim w Nowogródku był w tym mieście odpowiedzialny za roboty publiczne (taką informację znajdujemy w „Czasopiśmie Technicznym” z 1929 r.⁵). Nie jest znane miejsce urodzenia Żmigrodzkiego, nic nie wiemy o statusie społecznym rodziny ani o jego wczesnej młodości. Mógł studiować we Lwowie, w Rosji lub w innym kraju. Nie jest pewne, czy pochodził z Nowogródzczyzny, ale cechy językowe wskazują na jego związek z Kresami północno-wschodnimi.

Kresowizm to według SJPdor „forma, wyraz, związek wyrazowy, konstrukcja składniowa czy cecha fonetyczna charakterystyczna dla mowy kresowców”⁶. Jednak sporo cech językowych, uznawanych za kresowe – na przykład rozłożona wymowa nosówek przed spirantami (np. [kens], [vonš]), twarde *n* przed *s*, *ś*, *c*, (np. [słonce], [skončyc]), formy czasu przeszłego typu *ja robił*, *ty robił* itd. – występuje także w różnych odmianach polszczyzny na obszarze Polski etnicznej. Jeszcze trudniejsze jest precyzyjne ustalanie kresowizmów w obrębie słownictwa, tj. pojedynczych leksemów oraz połączeń wyrazowych (również idiomów i frazemów). Kresowizmy leksykalne to między innymi archaizmy peryferyjne pochodzenia staropolskiego i średniopolskiego, archaizmy podtrzymywane przez kontakty z językami wschodniosłowiańskimi oraz z litewskim na Kresach północno-wschodnich (z powodu podobieństw strukturalno-językowych), zapożyczenia leksykalne z języków wschodniosłowiańskich oraz z języka litewskiego (ewentualnie też z łotewskiego), różne modyfikacje formalne i znaczeniowe słów, będące rezultatem kontaktów z językami wschodniosłowiańskimi oraz bałtyckimi. Ale kresowizmami mogą też być wyrazy znane

¹ Wydanie III, ss. 118 + 7 stron nieliczbowanych + plan Nowogródka + mapa turystyczna województwa nowogródzkiego.

² Dotąd nie ustalono odrębnych i jednocześnie istotnych cech kresowej polszczyzny nowogródzkiej.

³ Edward Pawłowski był w Nowogródku długoletnim profesorem gimnazjalnym.

⁴ Władysław Larouy pełnił funkcję kustosa Muzeum Adama Mickiewicza w Nowogródku.

⁵ „Czasopismo Techniczne: Organ Ministerstwa Robót Publicznych i Polskiego Towarzystwa Politechnicznego we Lwowie” XLVII, 1929, s. 91.

⁶ Przed cytowaną definicją znaczeniową w SJPdor określono *kresowizm* jako „formację rażącą”. Od dawna termin ten nie budzi zastrzeżeń.

również w innych regionach Polski etnicznej, których kresowcy używają częściej niż inni Polacy. Takie formy językowe (nie tylko jednostki leksykalne) Kwiryna HANDKE (1986/1987) traktuje jako regionalizmy frekwencyjne. Pod wpływem przywołanej badaczki wprowadziłem termin *kresowizm frekwencyjny*. Dzięki wspomnianemu podejściu metodologicznemu do kresowych faktów językowych można zaliczyć też nietypowe kresowizmy⁷.

Wśród osobliwych czasowników prefiksalnych (3.4.) wymieniłem 23 hasła, do „kresowych” haseł leksykalnych (6.1.) zaliczyłem 63 leksemy. Wyrazy te skonfrontowałem z kilkoma słownikami (SJPDor, Rieg-Mas-Rut, RiegBras) oraz z monografiami zawierającymi słowniki (ZDANIUKIEWICZ, 1972; KURZOWA, 1993; MĘDELSKA, 2004; LEWASZKIEWICZ, 2017). Z informacji podanych w artykułach hasłowych wynika, że większość „osobliwych” wyrazów została uwzględniona w SJPDor; w pozostałych cytowanych źródłach znalazły poświadczenie tylko niektóre z nich⁸. Sądzę, że w obrębie wyrazów udokumentowanych przez SJPDor część powinno się jednak zaliczyć do typowych kresowizmów, a większość do kresowizmów frekwencyjnych. Zamieszczenie w artykule niektórych haseł może budzić zastrzeżenia. Traktuję je jako preferowane przez Żmigrodzkiego (niewątpliwie językowego kresowca) formy idiolektalne. Również mniej osobliwy materiał leksykalny powinien być wykorzystany w porównawczych zestawieniach słownictwa różnych autorów kresowych XIX i XX wieku.

2. Fonetyka

W tekście Żmigrodzkiego północnokresowe odmianki fonetyczne wyrazów to *rznięty* ‘rżnięty’ („Jest to mały jej wizerunek podługowaty, na kamieniu, a jak twierdzą, na jaspisie rżnięty” – s. 100) oraz *najprzód* ‘naprzód, najpierw, z początku’ („On sam wymurował najprzód Jezuitom wspaniałą świątynię [...]” – s. 71).

Wymowa *rznać* [rżność], *rznięty* [rznienty] zamiast *rznąć* [rżność], *rżnięty* [rżńenty] związana jest z dziejami dawnego *ř* w polszczyźnie Kresów Wschodnich. Zofia KURZOWA (1993) wypowiada się w tej sprawie następująco:

[...] w języku polskim na podłożu ruskim, tj. białoruskim i ukraińskim, *ř* nie miało tendencji do zatraty frykatywności jak w języku ogólnopolskim, lecz rozkładało się na *rż* i *rś*. Z drugiej strony etymologiczna grupa *rż* wykazywała tendencję do identyfikacji z *rz* (*skarzyć*), być może w wyniku hiperpoprawności w stosunku do wymowy *dwoże*.

KURZOWA, 1993: 105

Tego rodzaju wymowa [typu *burża*, *gorzki*, *rznąć* – T.L.] uświadamiana jako niepoprawna, regionalna wywołuje hiperpoprawność polegającą na wprowadzaniu ż

⁷ Należy jednak dodać, że wyróżnianie regionalizmów/kresowizmów frekwencyjnych oparte jest najczęściej na ocenach intuicyjnych, co nie zawsze jest przekonujące.

⁸ Jeśli w danym artykule hasłowym nie wymieniam wykorzystanych słowników i monografii, to tym samym informuję, że w tych źródłach nie są udokumentowane interesujące nas wyrazy i znaczenia.

(ortograficznie *rz*) na miejscu ogólnopolskiej grupy *rż*, np. [...] u Karłowicza (*Słownik*): *rznąć* oraz *skarzyć*, *Skarzyński*.

KURZOWA, 1993: 243

Wymowę *rznąć* [ržnońc] obok *rźnąć* [rźnońc] i *źnąć* [żnońc] znam dobrze z języka powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy – w tym i z mojego idiolektu. Dysponuję również zapisami z notatek służbowych mojego ojca (*porznąć* – 1 raz) oraz z moich zeszytów szkolnych do VIII i IX klasy (*rznąć* – 1 raz, *oderznołem* – 1 raz) (LEWASZKIEWICZ, 2017: 181).

Postać fonetyczna *najprzód* jest niewątpliwie północnokresowa – może nawet tylko wileńska. Notowana w Rieg-Mas-Rut, ale nie znam tej formy z polszczyzny nowogródzkiej. Pamiętam, że kilka razy użył jej profesor Zygmunt Zagórski (urodzony w Wilnie w 1926 r. i mieszkający w tym mieście do połowy 1944 r.) podczas wykładów w semestrze zimowym roku 1968/1969. Uważałem, podobnie jak inni studenci, ten wariant wymawianiowy wyrazu za rażący. Od lat 70. nigdy nie słyszałem takiej wymowy z ust profesora Zagórskiego.

Forma fonetyczna *szkarpa* ('skarpa'), pojawiająca się w książce Żmigrodzkiego 2 razy (s. 24 i 25), występuje w różnych regionach Polski. Traktuję ją jednak jako kresowizm frekwencyjny nawiązujący do licznych północnokresowych wahań s || ś, np. *szmalec* 'smalec', *szkarpetka* 'skarpetka'.

Cechą wymowy północnokresowej jest również wahanie nagłosowych spółgłosek s || ś. W wykorzystanym tekście oboczność ta jest poświadczona w formach przymiotnika *spieszny* (s. 63) i przysłówka *śpiesznie* (s. 17). Według SJPDo: „śpieszny, *rzadziej* spieszny”, „śpiesznie, *rzadziej* spiesznie”. Na Kresach północno-wschodnich dominowała raczej wymowa z s-.

3. Słowotwórstwo

3.1. Stopniowanie przymiotników i przysłówków

W starszych gramatykach i innych opracowaniach stopniowanie przymiotników i przysłówków rozpatrywano w ramach fleksji. Jednak fleksję cechuje prawie całkowita regularność tworzenia form fleksyjnych, a sporo przymiotników i przysłówków nie stopniuje się; oprócz tego część przymiotników i przysłówków stopniuje się tylko w sposób analityczny (z użyciem wyrazu *bardziej*) oraz niektóre zarówno w sposób sufiksalny, jak i analityczny. Pod względem regularności stopniowanie przymiotników i przysłówków jest podobne do regularności tworzenia form słowotwórczych. Z tego powodu autorzy *Gramatyki współczesnego języka polskiego* (GRZEGORCZYKOWA, LASKOWSKI, WRÓBEL, red., 1984: 437–441) zaliczają stopniowanie do słowotwórstwa. Alicja NAGÓRKO stwierdza: „Biorąc to wszystko pod uwagę, *Gramatyka* akademicka uznaje stopniowanie za kategorię słowotwórczą, a nie fleksyjną” (1998: 148). Wydaje się, że stopniowanie przymiotników i przysłówków reprezentuje raczej pogranicze fleksji i słowotwórstwa.

W historii polszczyzny północnokresowej poświadczono są formy inne niż we współczesnej polszczyźnie, na przykład *kontentnieyszy* 1754, *lekszemi* 1771 (KURZOWA, 1993: 186), oraz „formy analogiczn[e], wyrównan[e] do stopnia równego: *duży* – *duższy* (Ignacy Chodź-

ko III 131), *mały – malejszy, dobry – dobrzejszy*” (KURZOWA, 1993: 273). Jolanta MĘDELSKA (2000; 2001) nie wynotowała osobliwych form stopniowania z polskiej prasy wileńskiej (1945–1979). Na Kresach północno-wschodnich udokumentowane są także analityczne formy stopnia najwyższego, składające się z zaimka *sam/samy* oraz z przymiotnika w stopniu równym (rzadko w wyższym i najwyższym), na przykład *sam nowy* ‘najnowszy’, *sama ładna* ‘najładniejsza’. Powstały one pod wpływem kontaktów z białoruskim i rosyjskim (błrus. *самы* + przymiotnik, ros. *самый* + przymiotnik), jak również z litewskim (lit. *pats* + przymiotnik).

* * *

Żmigrodzki nie posługuje się wymienionymi uprzednio formami stopniowania przymiotników i przysłówków. Za kresowy analityczny stopień najwyższy (właściwie kresowizm frekwencyjny) można uznać formę *najwięcej żyzny* ‘najżyźniejszy’ (1 raz: „Jest to jedna z najwięcej żyznych okolic powiatu [...]” – s. 53). Stopniowanie przymiotników i przysłówków z elementem *więcej* odnotowali w polszczyźnie północnokresowej między innymi Halina KARAŚ (2001: 157) oraz Tadeusz LEWASZKIEWICZ (2017: 290). Wyrazy *więcej, najwięcej* występują w tych konstrukcjach zamiast słów *bardziej, najbardziej*. W NSPP pod hasłem *żyzny* zanotowano dwie formy stopnia wyższego: „*żyźniejszy* a. *bardziej żyzny*”.

Spośród form stopnia najwyższego przymiotników do osobliwych zaliczam przykłady *najpamiętniejszy* (1 raz: „Była to najpamiętniejsza chwila dla Korelicz [...]” – s. 54) i *najkonieczniejszy* (1 raz: „najkonieczniejszy remont” – s. 28).

Formy *pamiętniejszy* i *najpamiętniejszy* mogły w latach 30. XX wieku funkcjonować jako w pełni żywotne. SJPDor rejestruje stopień wyższy *pamiętniejszy*, ale brak go w późniejszych źródłach leksykograficznych (SJPSzym, SWJP, ISJP, NSPP, SO), co świadczy o tym, że stał się archaiczny i właściwie wyszedł z użycia. W słownikach (od SJPDor do ISJP) w pełni akceptowany jest stopień wyższy *konieczniejszy* (i tym samym również najwyższy *najkonieczniejszy*). Jednak autorzy NSPP słusznie uważają formę *bardziej konieczny* za typową, *konieczniejszy* – za rzadką.

Na uwagę zasługuje również stopień wyższy przysłówka *szczególniej* (3 razy, np.: „[...] szczególnie pod rządami Witolda” – s. 10) – przynajmniej od kilkunastu lat forma odczuwana jako osobliwa. Występuje w SJPDor, SJPSzym i SWJP, brak jej w SO; w ISJP kwalifikowana jest jako forma rzadka.

3.2. Sufiks przysłówkowy *-o* zamiast *-e*

Wyjątkowy przykład to *zaledwo* ‘zaledwie’ („[...] dziś zaledwo ślady zamku pozostały” – s. 64); w innych przysłówkach repartycja formantów *-o, -e* jest zgodna ze stanem ogólnopolskim. Na ten temat istnieje dosyć bogata literatura przedmiotu. Kresowe przysłówki na *-o* zamiast ogólnopolskich na *-e* traktowano najczęściej jako wynik oddziaływania języków wschodniosłowiańskich (MĘDELSKA, 2000: 57).

3.3. Wzmocnienie wyrazu przez partykułę *-ż*

W tekstach od XVII wieku (odzwierciedlających dialekt północnokresowy) oraz w żywym języku kulturalnym i gwarowym Polaków z Kresów północno-wschodnich często

stwierdza się obecność partykuł *-si*, *-ść*, *-ści*, *-ż(e)* w funkcji wzmacniania wyrazów. Tego typu fakty językowe KURZOWA (1993: 160–161) zalicza do słowotwórstwa, chociaż ma świadomość, że nie jest to słowotwórstwo typowe.

Spośród wymienionych partykuł tylko *-ż* jest jednokrotnie poświadczona w przewodniku *Nowogródek i okolice*: występuje w formie *temuż* („[...] danej temuż księciu w 1422 roku [...]” – s. 56).

3.4. Osobliwe czasowniki prefiksalne

Piśmiennictwo i żywa mowa z Kresów północno-wschodnich poświadczają wiele czasowników prefiksalnych, którym we współczesnym języku polskim odpowiadają formacje z innymi przedrostkami, na przykład: *podoić* ‘wydoić’, *pogrubić* ‘zgrubić’, *pomyć* ‘umyć’, *postrzyc* ‘ostrzyc’, *uczepić się* ‘przyczepić się’, *urosić* ‘zrosić’, *zdrapać* ‘zadrapać’, *zbrzydnać* ‘obrzydnąć’. KURZOWA (1993: 153–160) wyróżnia w obrębie tego typu czasowników północnokresowych XVI–XIX wieku trzy grupy: 1) wykazujące brak prefiksu (np. *dobyć* ‘wydobyć’, *postrzegać* ‘spostrzegać’, *potkać* ‘spotkać’); 2) mające inny prefiks niż dziś (np. *dochwalić* ‘uchwalić’, *najrzyć* ‘ujrzyć’, *opić się* ‘upić się’); 3) mające prefiksy naddane (np. *obostrzec* ‘ostrzec’, *przyporęczyć* ‘poręczyć’, *zumrzeć* ‘umrzeć’). Różnice prefiksalne wykazuje również wiele rzeczowników staropolskich i średniopolskich w stosunku do nowopolskich. W związku z tym zagadnieniem warto zacytować Zenona Klemensiewicza:

Znamiennym rysem słowotwórczych struktur czasownikowych jest pewna chwiejność formantu przedrostkowego przy tożsamości funkcji znaczeniowej. Z biegiem czasu, ale dopiero w późniejszej fazie doby nowopolskiej, ustala się zasadniczo jedna struktura dla jednego wariantu znaczeniowego.

KLEMENSIEWICZ, 1999: 307

W XIX i XX wieku stabilizację budowy czasowników prefiksalnych w różnych odmianach polszczyzny północnokresowej ograniczało oddziaływanie strukturalno-semantyczne czasowników języków białoruskiego, rosyjskiego i litewskiego.

Wynotowane z książki Żmigrodzkiego osobliwe czasowniki prefiksalne (23 hasła) to archaizmy, formacje ukształtowane lub podtrzymywane pod wpływem białoruskiego, rosyjskiego i wyjątkowo litewskiego, kresowizmy frekwencyjne, preferowane formy idiolektalne.

Oto materiał⁹ (23):

dopomagać (1) ‘pomagać’: „[...] dopomagali nawet w utrzymywaniu ochrony i przytułku [...]” (s. 17) – pol. *potagać*, błrus. *дапамагаць*; SJPDor, Rieg-Mas-Rut, RiegBras (*dopomóc*), ZDANIUKIEWICZ, 1972: 140 (*dopomokć*);

dozwolić (1) ‘pozwolić’: „Długie odradzanie się kraju po takich klęskach, dozwoliło się też leniwie odradzać Nieświeżowi [...]” (s. 74) – pol. *pozwałać*, błrus. *дазваляць*; SJPDor;

naznaczać (1) ‘wyznaczać’: „Sejm r. 1631 naznaczając tu miejsce zjazdów przedsejmowych [...]” (s. 89) – SJPDor, LEWASZKIEWICZ, 2017: 417 (*naznaczyć* ‘wyznaczyć’);

⁹ Część cytatów poświadczą formy imiesłowów przymiotnikowych, imiesłowów przysłówkowy oraz rzeczownik odczasownikowy.

- popudować** (1) 'zbudować': „[...] pobudowano kilka pięknych pawilonów [...]” (s. 102) – pol. *zbudować*, błrus. *набудоваць (набудоваць дом)*, ros. *построить*; SJPDor, RiegBras, LEWASZKIEWICZ, 2017: 424;
- porząć** (2) 'zacząć': „[...] bolszewicy w nieładzie poczęli uciekać z miasta [...]” (s. 19) – pol. *zacząć*, błrus. *начыць*, ros. daw. *почать*; SJPDor (*przestarz.* dziś *książk.*), Rieg-Mas-Rut, RiegBras, LEWASZKIEWICZ, 2017: 424;
- porczynać** (1) 'zaczynać': „Potęga Litwy porczynać wzrastać” (s. 10) – pol. *zaczynać*, błrus. *начынаць*; SJPDor (*przestarz.* dziś *książk.*);
- pokopać** (1) 'rozkopać': „Park wycięty, pokopany rowami strzeleckimi” (s. 83) – SJPDor;
- policzyć** (1) 'zaliczyć': „[...] policzył je do dzielnicy danej temuż księciu w 1422 roku [...]” (s. 56) – SJPDor;
- powróci** (1) 'przywrócić': „Spokój powrócony w kraju [...]” (s. 72) – SJPDor;
- pójść** (1) 'zajść': „Jak prędko poszło zniszczenie, świadczą o tem słowa naoczno go świadka E. Chłopickiego [...]” (s. 34) – SJPDor;
- przewać się** (1) 'nazwać się': „[...] którzy stąd przewali się Tuhanowskimi” (s. 94) – SJPDor;
- przyjść** (1) 'dojść': „Za niego kościoły w Nieświeżu przyszły do dawnej świetności” (s. 74) – *przyjść do świetności* zamiast *dojść do świetności* (wzorowane na błrus. *прыіці* – por. *прыіці да згоды* 'dojść do zgody'); SJPDor;
- przyprowadzić** (1) 'doprowadzić': „Jednakże kłęski, jakie spadły w onej wojnie na to miasto, przyprowadziły je do wielkiej nędzy” (s. 72) – kalka błrus. *прывесці (doprowadzić do porządku – прывесці што ў нарадак)*; SJPDor;
- sprawić** (1) 'wyprawić': „[...] wspaniały pogrzeb sprawiony macosze” (s. 78) – SJPDor;
- spuścić** (1) 'opuścić': „[...] trzyma jedną rękę w dół spuszczoną [...]” (s. 6) – pol. *spuszczać*, błrus. *спускаць, спускаць*; SJPDor;
- wystawić** (2) 'postawić, zbudować': „[...] wystawił dom Loterański [...]” (s. 87); „W Zaosiu [...] został wystawiony skromny pomnik w kształcie obeliska” (s. 98) – pol. *wystawić*, błrus. *выставіць, наставіць*; SJPDor;
- zajść** (1) 'przyjść, dojść, pójść': „[...] jeden z podjazdów polskich zaszedł nawet do Skrzyd-
lewa [...]” (s. 19) – SJPDor, Rieg-Mas-Rut, RiegBras (*zajść* 1. 'pojawić się, przyjść, na-
dejsć, wkroczyć', 2. 'powstać' – błrus. *заіцьці* w obydwu znaczeniach), LEWASZKIEWICZ, 2017: 449;
- założyć** (1) 'położyć': „Podczas pobytu P. Prezydenta Rzeczypospolitej w Nowogródku od-
była się uroczystość założenia kamienia węgielnego pod kopiec” (s. 38) [ale w innym
miejsku: „Kamień węgielny pod kopiec i pierwszą grudę ziemi położył Najdostojniejszy
Protector Komitetu Pan Prezydent Stanisław Wojciechowski” (s. 40)] – SJPDor, Rieg-
-Mas-Rut – kalka lit. *uždėti*;
- zapalić** (2) 'podpalić': „[...] zmuszony był zapalić miasto” (s. 74) – SJPDor;
- zapaść się** (1) 'popaść': „[...] a kościół powoli zapadł się w ruinę” (s. 34) – SJPDor;
- zażalić** (1) 'rozzalić': „Celem sejmu uszakże było uspokojenie szlachty litewskiej, zażalonej
na koronę” (s. 11) – SJPDor (*daw.*);
- zjechać** (5) 'przyjechać, przybyć': „Władysław Mickiewicz zjechał do Nowogródka 13 maja
1922 [...]” (s. 21); „Miejsce to uświetnionem zostało w r. 1422 w lutym pobycem króla
Władysława Jagiełły, który po ślubie swym z Zofią, ks. kijowską w Nowogródku, zje-
chał tu z nią i z Witoldem, oraz z licznym dworem. Zjechał tu też Antoni Zeno, nuncjusz

Marcina V papieża [...]” (s. 59–60) – SJPDor, RiegBras (h. *zjeździć* ‘pojechać’ – błrus. *з’эздзіць*, ros. *съэздить*);

zjeżdżać (1) ‘przyjeżdżać, przybywać’: „Po wstąpieniu do uniwersytetu Wileńskiego zjeżdżał tu na wakacje do matki” (s. 37) – SJPDor, zob. hasło *zjechać* (RiegBras).

* * *

Wpływy białoruskie i czasem rosyjskie mogą polegać na narzuceniu białoruskiego/rosyjskiego prefiksu (np. *pobudować* ‘zbudować’ – błrus. *набудаваць* (*набудаваць дом*), ros. *построить*; *poczynać* ‘zaczynać’ – błrus. *пачынаць*) lub na skalkowaniu białoruskiego odpowiednika semantycznego (np. *przyprowadzić* ‘doprowadzić’ – błrus. *прывесці* (*дoprowadzić do porządku – прывесці што ў напарадак*)). Pojawienie się w polszczyźnie kresowej nietypowego prefiksu może też mieć miejsce w sytuacji, gdy istnieją identyczne lub podobne znaczeniowo odpowiedniki białoruskie z różnymi prefiksami (np. *wystawić* ‘postawić, zbudować’ – błrus. *выставіць, наставіць*). Gdy chodzi o polski obszar etniczny, nie mogą budzić zastrzeżeń interpretacje, w których nie uwzględniono interferencyjnego oddziaływania języków wschodniosłowiańskich, chociaż w zaborze rosyjskim wpływ rosyjskiego jest możliwy.

4. Fleksja

4.1. Osobliwa forma deklinacyjna

Tylko jednokrotnie udokumentowany jest w książce Żmigrodzkiego osobliwy dopełniacz liczby mnogiej *uczni* ‘uczniów’ („[...] uruchomił szkołę rolniczą męską z kursem rocznym, obliczoną na 40 uczni” – s. 69).

Stanowisko NSPP w sprawie interesującej nas postaci fleksyjnej jest następujące: „D. uczniów, *pot. dopuszczalne uczni*”; podobnie w wydaniu VII *Słownika poprawnej polszczyzny* Stanisława Szobera z 1969 roku (przygotowanego do druku przez komitet redakcyjny): „D. uczniów [rzadziej: uczni]”. Sądzę, że dopełniacz *uczni* można uznać za północnokresowy (w tym i nowogródzki) regionalizm frekwencyjny. O jego rozpowszechnieniu w polskiej prasie wileńskiej świadczą wyniki ekscerpcji MĘDELSKIEJ (2000: 82; 2001: 155): 87 razy w latach 1945–1959 oraz cztery razy mniej w latach 1960–1979. Badaczka słusznie uważa, że tę formę traktowano jako czysto polską, ponieważ różni się od dopełniaczy wschodniosłowiańskich – błrus. *вучняў*, ros. *учеников*. Pamiętam, że w dzieciństwie i we wczesnej młodości była to w moim idiolekcie wyłączna lub najczęściej stosowana forma fleksyjna. Poświadczenia w tekstach – w zeszytcie mojej matki z 1940 roku: *40 uczni* jednokrotnie, w przedwojennych zeszytach jej brata: *kilku uczni* dwukrotnie, w moim zeszytcie: *uczni* jednokrotnie; w wypowiedzi ustnej naszej krewnej: *uční* jednokrotnie (LEWASZKIEWICZ, 2017: 246–247).

Przywołane uprzednio fakty językowe pozwalają sądzić, że Żmigrodzki traktował formę *uczni* jako bardziej typową i prestiżową niż formę *uczniów*. Na obszarze Polski etnicznej w języku inteligencji okresu międzywojennego najprawdopodobniej dominował dopełniacz *uczniów*.

4.2. Miękki temat przymiotnikowy zamiast twardego

Tylko jednokrotnie udokumentowany jest miękkotematowy przymiotnik *bezleśni* 'bezleśny' („KOŁPIENICA, Wielka i Mała, dwie wsi znaczne w pow. Nowogródzkim nad rzeką tejże nazwy w miejscowości bezleśniej” – s. 58). Żmigrodzki z pewnością zdawał sobie sprawę z tego, że przymiotnik miękkotematowy (*bez*)*leśni* ma charakter regionalny, o czym świadczy obecność poprawnych form w innych miejscach książki (*bezleśnej* – s. 68, *leśna* – s. 66). Skoro jednak postać miękkotematowa wyrazu przedostała się do druku, to mamy prawo przypuszczać, że ta forma i inne przymiotniki miękkotematowe zamiast twar-dotematowych istniały w świadomości językowej autora oraz w mowie nowogródzkiej.

KURZOWA (1993: 182–183, 271) podała przykłady mieszania twardych i miękkich tematów przymiotnikowych z tekstów z okresu od XVII do XIX wieku (np. *cerkiewni* 'cerkiewny', *dawni* 'dawny', *dożywotny* 'dożywotni') oraz z żywej mowy XX wieku. Tego typu formy cytują również KARAŚ (2001: 157) i MĘDELSKA (2000: 104; 2001: 191). Znam je dobrze z języka mówionego i z tekstów informatorów z mojej bliskiej oraz dalszej rodziny nowogródzkiej, na przykład: *dożywotny* 'dożywotni', *letny* 'letni', *ostatny* 'ostatni', *cielęci* 'cielęcy', *tylni* 'tylny' (LEWASZKIEWICZ, 2017: 282).

5. Składnia

5.1. Postać orzecznika przymiotnikowego/imiesłowego

5.1.1. Orzecznik przymiotnikowy/imiesłowy w narzędniku

W języku ogólnopolskim orzecznik przymiotnikowy ma w zasadzie postać mianownika (np. *jestem zadowolony*) – formy narzędnikowe są uważane za przestarzałe. Orzecznik przymiotnikowy ma wyłącznie formę narzędnika w nielicznych konstrukcjach, na przykład: *Bycie opanowanym to wielka zaleta polityka; Wspaniale być zdrowym* (NSPP 1999: 1715). MĘDELSKA (2000: 133–136; 2001: 253–255) cytuje wiele konstrukcji narzędnikowych z polskiej prasy wileńskiej (1945–1979), na przykład: *Jestem niezależną; Nie byłem już tak religijnym jak dawniej*. Autorka bierze pod uwagę: nawiązanie do form archaicznych, wpływ rosyjskiego i białoruskiego, przejaw „hiperelegancji”. Formy tego typu dosyć często występowały w języku mówionym przesiedleńców z Nowogródka i okolicy, ale tylko jednokrotnie orzecznik przymiotnikowy w narzędniku jest udokumentowany w rękopisie jednej informatorki (LEWASZKIEWICZ, 2017: 359–360). Z pewnością takie konstrukcje są przynajmniej kresowizmami frekwencyjnymi.

Żmigrodzki posługuje się najczęściej mianownikowymi formami orzecznika przymiotnikowego, ale dwukrotnie użył też orzecznika w narzędniku: „Władysław Mickiewicz zjechał do Nowogródka 13 maja 1922 r. i był podejmowanym w »domku Mickiewicza« przez społeczeństwo miejscowe” (s. 21); „Podanie to jest nieuzasadnione, ponieważ znanym jest raport gen.-majora Łanskoja [...]” (s. 52).

5.1.2. Historyczna niezłożona forma imiesłowa biernego w orzeczniku

Chodzi o jednokrotnie poświadczoną konstrukcję *było uchwalono* 'uchwalone': „Już w lutym 1921 r. było ostatecznie uchwalono [...]” (s. 21).

MĘDELSKA (2000: 102–103; 2001: 189–190) wyekscerpowwała wiele tego typu przykładów z polskiej prasy wileńskiej (1945–1979), na przykład: *nie sądzono było zakończyć sprawę; jak to podano jest we wzorach; w oryginale powiedziano jest; dookoła było nachlapano dużo wody*. Nie znam takich form z języka przesiedleńców z Nowogródka i okolicy (LEWASZKIEWICZ, 2017). Przywołane konstrukcje istniały w dawnej polszczyźnie, ale już w XVIII wieku były one bardzo rzadkie. W języku północnokresowym utrzymały się pod wpływem białoruskiego i rosyjskiego (MĘDELSKA, 2000: 103).

5.2. Problemy rekcji czasownika

5.2.1. Celownik lp/lm zamiast biernika lp/lm

W interesującym nas tekście udokumentowane są 2 przykłady: *kosztować komuś* zamiast *kosztować kogoś* („[...] zamek [...], który sprawcy swemu ks. Chełchowskiemu kosztował 100 talarów” – s. 27) oraz *(nie) wyrównać dochodowi* zamiast *wyrównać dochód/ nie wyrównać dochodu* („[...] że jeżeli dochód z tych dóbr nie wyrówna dochodowi ze starostw [...]” – s. 64).

Wskazana konstrukcja do XIX wieku rzadko występowała w polszczyźnie. Liczne w XIX wieku przykłady (zwłaszcza po *boleć*, *kosztować* itd.) pochodzą między innymi z tekstów Jana Chodźki (*kosztował mi pogrzeb*), filomatów (*głowy im bolą*), Władysława Syrokomli (*choć mu dusza boli*). W pierwszej połowie XX wieku celownik zamiast biernika był powszechny w dialekcie wileńskim. Genezę tej właściwości językowej wiąże się z interferencyjnym oddziaływaniem białoruskiego, rosyjskiego i litewskiego (KURZOWA, 1993: 301–302). Konstrukcje powyższego typu cytuje MĘDELSKA (2000: 143; 2001: 262–263) – również po czasowniku *kosztować*. Były one powszechne w moim środowisku językowym (LEWASZKIEWICZ, 2017: 362).

5.2.2. Konstrukcja *jest zaludniony* + narzędnik lp/lm zamiast *jest zaludniony* + *przez* + dopełniacz lp/lm

Chodzi tylko o 1 przykład: „[...] miasto zaludnione jest prócz Polaków, Żydami i Tatarami” (s. 64). Takie struktury składniowe w historii języka ogólnopolskiego są poświadczane do XIX wieku. W XIX wieku są dosyć liczne w polszczyźnie północnokresowej; udokumentowano je również na Kresach północno-wschodnich w okresie międzywojennym. Archaizm ten podtrzymywały języki białoruski i rosyjski. Liczne przykłady podała MĘDELSKA (2000: 147–148; 2001: 271–272), na przykład: *rozwiązane wiatrem warkocze; płótno matką mą tkane; ludzie prześladowani nędzą*. Konstrukcji tej nie poświadczają moje badania (LEWASZKIEWICZ, 2017).

6. Słownictwo i połączenia wyrazowe (70)

6.1. Pojedyncze jednostki leksykalne (63)

6.1.1. Rzeczowniki (36)

- bicie** (1) ‘wbijanie’: „[...] przy biciu pali i wytyczaniu drogi pod groblę [...]” (s. 98) – SJPDor: *bić* ‘wbijać’;
- czerezwyczałka** [czerezwyczałka] (1) ‘potoczna nazwa tajnej policji politycznej w ZSRR’: „[...] zorganizowali czerezwyczałkę [...]” (s. 18) – LEWASZKIEWICZ, 2017: 399;
- fabrykacja** (1) ‘produkcja’: „Lubcz dawniej był sławny również z fabrykacji laku” (s. 65) – SJPDor;
- groza** (1) ‘groźba; rygor’: „[...] pod grozą spalenia miasta [...]” (s. 18) – pol. *groźba*, błrus. *нагроза*, ros. *угроза*; SJPDor, Rieg-Mas-Rut;
- grusza** (1) ‘drzewo gruszy/gruszek’: „[...] pasterze odkryli 1480 r. na gruszy mały obraz Bogarodzicy [...]” (s. 99) – pol. *grusza* ‘drzewo rodzące gruszki’, ‘owoc gruszy’, *gruszka* ‘drzewo rodzące gruszki’, ‘owoc gruszki’, błrus. *груша* ‘drzewo rodzące gruszki i owoc gruszki’; SJPDor, RiegBras, LEWASZKIEWICZ, 2017: 369;
- horodniczy** (1) ‘naczelnik grodu lub zamku’: „z horodniczym” (s. 12) – SJPDor (*daw. reg. wsch.*), KURZOWA, 1993: 362;
- horodyszcze** (1) ‘grodzisko’: „[...] starostwoniańskie horodyszcze [...]” (s. 50) – SJPDor (*daw.*);
- kram(a)** (2) ‘sklep’: „Halle (kramy) zbudowane w 1833 roku w stylu klasycznym” (s. 38) – SJPDor, KURZOWA, 1993: 376 (*krama*), Rieg-Mas-Rut (*krama*), RiegBras (*krama*), LEWASZKIEWICZ, 2017: 409 (*krama*);
- mogiła** (2) ‘grób’: „Baranowicze posiadają mogiłę Nieznanego Żołnierza drugą w Polsce (Warszawa i Baranowicze)” (s. 48) – SJPDor, Rieg-Mas-Rut, RiegBras, LEWASZKIEWICZ, 2017: 415;
- możliwość** (1) ‘możliwość’: „[...] poszukiwania archeologiczne, które dały możliwość ustalenia kształtu murów zamku [...]” (s. 25) – SJPDor, LEWASZKIEWICZ, 2017: 415;
- naczelnictwo** (1) ‘przywództwo, zwierzchnictwo’: „Dawna to była osada pogranicznych Litwie Słowian, żyjących pod naczelnictwem swoich kniaziów [...]” (s. 69) – SJPDor;
- napad** (5) ‘najazd, atak, zbrojne napadnięcie kogo’: „Tatarzy jednak napady swe ponawiali [...]” (s. 7) [ale również na tej samej stronie: „Najazd Tatarów Batego pod wodzą Kojdana w 1241 r.”] – pol. *najazd*, błrus. *напад*, *наезд*, *набег*; SJPDor, LEWASZKIEWICZ, 2017: 417;
- odłam** (1) ‘odłamek’: „[...] bo znajdowano tu kule i odłamy bomb” (s. 50) – SJPDor;
- oswobodzenie** (1) ‘wyzwolenie’: „[...] obchód 100-lecia oswobodzenia od Turków Wiednia [...]” (s. 79) – pol. *wyzwolenie*, błrus. *вызваленне*, ros. *освобождение*; SJPDor;
- ozdoba** (1) ‘ozdobienie, upiększenie’: „[...] a dwie nowe fundacje kościelne [...] przyczyniły się do ozdoby jego” (s. 73) – SJPDor;
- pamiętka** (1) ‘zabytek’: „Przechodząc z kolei do opisanie historii pamiętek dawnej świetnej przeszłości Nowogródka [...]” (s. 24) – pol. *zabytek*, ros. *памятник*; SJPDor: „dawniej także: zabytek, pomnik (w zn. *przen.*)”;
- persjarnia** (1) ‘fabryka pasów perskich’: „[...] Persjarnia, gdzie była fabryka pasów perskich” (s. 77) – SJPDor;

- pomniczek** (1) 'mały pomnik': „Rodzina po śmierci jego postawiła ten pomniczek” (s. 50) – SJPDor;
- pomnik** (1) 'ważne miejsce, pamiątka, zabytek': „[...] musimy się najpierw zatrzymać na najdawniejszym może pomniku historycznym na t. zw. »Górze Mendoga« (s. 24) – pol. *zabytek*, błrus. *помнік*; SJPDor, MĘDELSKA, 2004: 532;
- przechód** (1) 'przemarsz': „[...] często były świadkiem przechodów wojennych” (s. 53) – SJPDor (*przestarz.*);
- przybylec** (1) 'przybysz': „W 1773 r. ogłosił uniwersał, w którym zachęcał do osiedlania się w Nieświeżu i nadał swobody przybyłcom” (s. 73) – SJPDor (*daw.*);
- runięcie** (1) 'zawalenie (się)': „[...] a farę zamknięto, ponieważ grozi runięciem” (s. 28) – SJPDor;
- skarbczyk** (1) 'mały skarbiec': „Obok drugiej kaplicy [...] znajduje się murowany skarbczyk” (s. 26) – SJPDor;
- sklep** (1) 'piwnica': „W sklepach tego kościoła stoją szeregiem trumny Ordynatów Nieświejskich” (s. 78) – SJPDor (*daw.*), ZDANIUKIEWICZ, 1972: 201, KURZOWA, 1993: 429, Rieg-Mas-Rut, RiegBras, LEWASZKIEWICZ, 2017: 436;
- skład** (2) 'magazyn': „[...] składy kupieckie żyta, konopi i t. d.” (s. 84) – SJPDor, MĘDELSKA, 2004: 662;
- skradzenie** (1) 'kradzież': „[...] (rzekomo za skradzenie w nocy konia wojskowego) [...]” (s. 18);
- staja** (1) 'miara odległości (różna w różnych częściach Polski), miara długości gruntu': „O parę staj w stronie południowo-zachodniej [...]” (s. 50) – SJPDor (*daw. dziś gw.*), ZDANIUKIEWICZ, 1972: 204 (*staj* 'miara długości gruntu');
- synowiec** (1) 'bratanek': „właśni synowcy” (s. 8) – SJPDor (*przestarz.*);
- szpalernia** (1) 'fabryka tkanin dekoracyjnych, tj. gobelinów': „Za czasów Radziwiłłów w Koreliczach była fabryka gobelinów, t. zw. »szpalernia«” (s. 55);
- trakt** (3) 'wybrukowana droga, szlak komunikacyjny: „Przy trakcie Korelickim [...]” (s. 24) – SJPDor, LEWASZKIEWICZ, 2017: 442;
- urodzajność** (1) 'żyźność': „KORELICZE – starożytne niewielkie miasteczko i sławne z urodzajności dobra nad rz. Rutą [...]” (s. 53) – SJPDor;
- wygon** (1) 'szeroka droga (którą m.in. goni się bydło na pastwisko); wspólne pastwisko': *wygon* jako nazwa pospolita (s. 109) + *Wygon* jako nazwa własna (s. 109) – SJPDor, ZDANIUKIEWICZ, 1972: 218, LEWASZKIEWICZ, 2017: 447;
- wypad** (2) 'krótkotrwała wycieczka': „wypad do Zaosia (6 km)” (s. 45) – SJPDor;
- wyuczasy** (1) 'uczasy, urlopowy wypoczynek': „[...] i tu przyjeżdżali z Grodna na letnie wyuczasy” (s. 86) – SL (hasło *wyuczasać* 'wypocząć'), SJPDor, MĘDELSKA, 2004: 865, LEWASZKIEWICZ, 2017: 448;
- zwalisko/zwaliska** (1) 'gruzy, rumowisko': „Zwaliska zakonu otoczone są rozległymi błotami” (s. 58) – SJPDor;
- żywiół** (1) 'środowisko społeczne': „Tu się zgromadziły wtedy najszlachetniejsze żywioły województw litewskich, mianowicie: Pocię regimentarz lit., Tyszkiewicz pisarz lit. [...]” (s. 54) – SJPDor.

6.1.2. Przymiotniki¹⁰ (16)

- czworogranny** (1) ‘czworograniasty’: „Czworogranne czerwone jego mury [...] poważnie się wznoszą [...]” (s. 61) – SJPDor (*daw.*), Rieg-Mas-Rut;
- gramatykalny** (1) ‘gramatyczny’ (*gramatyka* ‘druga klasa w dawnych szkołach’): „[...] a w 1644 r. otwarto szkoły gramatykalne” (s. 35) – SJPDor (*przestarz.*);
- legendowy** (1) ‘legendarny’: „[...] niektóre festyny stały się legendowemi” (s. 81) – SJPDor;
- mieszkalny** (1) ‘nadający się do mieszkania’: „[...] dotąd mieszkalny zamek piętrowy [...]” (s. 48–49) – SJPDor;
- obrosły** (1) ‘porosły, porośnięty’: „Brzegi [...] obrosłe lasami” (s. 84) – pol. *porosły, porośnięty*, białrus. *парослы*¹¹;
- ozdobny** (1) ‘piękny, strojny’: „Niedaleko od Klecka jest wieś, dawniej ozdobnym pałacem, zwana Radziwillimonty [...]” (s. 58) – SJPDor;
- partykularny** (1) ‘prowincjonalny’: „szkółka partykularna” (s. 33) – SJPDor;
- podarty** (1) ‘zniszczony’: „W księdze inwentarza kościoła jest wzmianka, że obraz był podarty przez naciskające nań worki [...]” (s. 27) – SJPDor (*daw.*);
- poprawny** (1) ‘wzorowy, poprawiony, ulepszony’: „On także pierwszy wprowadził w swych dobrach poprawne gospodarstwo” (s. 83) – SJPDor (*przestarz.*);
- porosły** (1) ‘porośnięty’: „kurhan porosły jałowcem i tarniną” (s. 50);
- przeważny** (1) ‘rozstrzygający, decydujący, dominujący’: „[...] a szczególnie przeważne zwycięstwo nad Tatarami [...]” (s. 8) – SJPDor (*daw.*), MĘDELSKA, 2004: 576;
- szybowy** (1) ‘przymiotnik od *szyba*’: „Wyrabia się wszelkiego rodzaju szkło (za wyjątkiem szybowego) [...]” (s. 79) – SJPDor;
- tajemny** (1) ‘tajny’: „Miał być jeszcze tajemny skarbiec [...]” (s. 76) – SJPDor;
- wymurowany** (1) ‘zbudowany’: „wymurowany kościół” (s. 90) – SJPDor: *wymurować (wychodzące z użycia)*;
- zбитy** (1) ‘pobity’: „[...] Wit wygnany z biskupstwa, zбитy przez pogan umarł w Krakowie” (s. 65).

Tutaj ewentualnie można też wymienić przymiotnik **gruźliczny**, który był już prawdopodobnie używany w znaczeniu rzeczownikowym ‘gruźlik’ (*gruźliczny człowiek* > *gruźliczny* ‘gruźlik’): „Sanatorium dla gruźlicznych i schronisko [...]” (s. 68).

6.1.3. Przysłówki (4)

- jeszcze** (1) ‘już’: „Nowogródek jeszcze w 1862 r. posiadał gimnazjum polskie z kilkuset uczniami [...]” (s. 33) – SJPDor;
- każdorocznie** (1) ‘corocznie’: „[...] tu każdorocznie odbywał się popis rycerstwa [...]” (s. 89) – SJPDor (*przestarz.*);
- silnie** (2) ‘mocno’: „W latach 1920–1930 Lida rozbudowała się bardzo silnie” (s. 61) – SJPDor, LEWASZKIEWICZ, 2017: 436;
- śpiesznie/spiesznie** (1) ‘szybko’: „Niemcy zaczęli wyprzedawać za bezcen maszyny i rzeczy wojskowe i stopniowo śpiesznie uchodzić” (s. 17) – SJPDor.

¹⁰ Jako przymiotniki traktuję historyczne imiesłowy przymiotnikowe.

¹¹ *Obrosły* jest być może hiperyzmem w stosunku do etymologicznego odpowiednika białoruskiego *парослы*.

6.1.4. Czasowniki (7)

- pomnażać się** (1) ‘powiększać się’: „Cześć cudownego obrazu coraz się pomnażała [...]” (s. 100) – SJPDor;
- porazić** (1) ‘pokonać, pobić’: „Tatarzy [...] kilkakrotnie porażeni przestali do Nowogródka zapuszczać zagony” (s. 7) – SJPDor (*daw.*);
- przechuczyć** (1) ‘przestać huczeć, przebrzmieć’: „[...] gdy już nad ziemią polską zemsty lwie przechuczały ryki” (s. 40) – nawiązanie do cytatu z *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza: „Kiedyś – gdy zemsty lwie przechuczą ryki [...]” (*Epilog*, w. 49); SJPDor (*rzad.*);
- spotykać** (2) ‘witać’: „Zygmunt I bawił w C. kilka tygodni, spotykając wojsko polskie wracające z Moskwy” (s. 48) – RiegBras, KURZOWA, 1993: 471, MĘDELSKA, 2004: 683, LEWASZKIEWICZ, 2017: 438;
- wymurować** (4) ‘wybudować, zbudować (z muru)’: „Tu, jak powiada Starowolski, wymurował ratusz [...]” (s. 67) – SJPDor (*wychodzące z użycia*);
- zabudować się** (1) ‘pobudować się, odbudować się’: „Po uspokojeniu kraju Bazylianie znowu się zabudowali i wznowili nabożeństwa” (s. 100) – SJPDor (*przestarz.*);
- zsypać** (1) ‘wsypać gdzieś’: „Jest to wał w trzech miejscach ułożony z kamieni, które woda podmywając, zsypała do jeziora” (s. 85) – SJPDor.

* * *

Podobnie jak w wypadku osobliwych czasowników prefiksalnych, strukturę formalno-znaczeniową niektórych leksemów, wymienionych w tej części artykułu, można interpretować bez uwzględniania interferencyjnych wpływów białoruskiego i rosyjskiego. Sądzę oprócz tego, że z punktu widzenia polszczyzny lat 30. XX wieku zamieszczony materiał leksykalny wypada uznać w znacznej większości za kresowizmy frekwencyjne oraz kresowizmy o charakterze archaizmów – bardziej typowych dla Kresów północno-wschodnich niż dla etnicznego obszaru polszczyzny.

6.2. Osobliwe zwroty (6)

Oto materiał:

- czynić próby** (1) ‘podejmować próby’: „Czynione są próby eksportu do Australii” (s. 79);
- obrócić na farę** (1) ‘zamienić na farę, przekształcić w farę’: „Po kasacie Jezuitów w r. 1733, kościoł ich obrócono na farę” (s. 79);
- położyć koniec** (1) ‘położyć kres’: „Wypadki krajowe roku 1792 położyły koniec temu świetnemu istnieniu Ordynatów Nieświeskich [...]” (s. 78) – pol. *położyć kres (czemu)*, błrus. *пакласці канец (чаму)*, ros. *положить конец (чему)-л.*;
- nabrać ozdoby** (1) ‘stać się pięknym’: „Za niego kościoły w Nieświeżu przysły do dawnej świetności i nowej ozdoby nabrały” (s. 74);
- używać praw miejskich** (1) ‘stosować prawa miejskie’: „Zdaje się, że to miasto nie używało praw miejskich niemieckich” (s. 67);
- zrobić wyprawę** (1) ‘wyruszyć na wyprawę’: „Krzyżacy razem z Witoldem, poróżnionym z Jagiełłą, zrobili wyprawę na Lidę i zapalili podzamcze” (s. 59).

* * *

Na uwagę zasługuje przede wszystkim zwrot *położyć koniec* (zamiast: *kres*), którego Żmigrodzki użył pod wpływem rosyjskiego i białoruskiego.

6.3. Osobliwe wyrażenie (1)

jakiś czas 'przez pewien czas': „W kościele znajdował się jakiś czas cudowny obraz M. B. [...]” (s. 29–30) [w innym miejscu książki: „przez jakiś czas” (s. 55)] – pol. *przez jakiś czas*, błrus. *нейкі/некаторы час* (bez przyimka *пераз*).

7. Podsumowanie i wnioski

W języku przewodnika turystycznego po Nowogródku i okolicy autorstwa Żmigrodzkiego nie występują uprawdzie rażące kresowizmy potoczne/gwarowe, jak na przykład *bratowi* zamiast *bratu*, *jego* zamiast *go*, *mnie* zamiast *mi*, *imi* zamiast *nimi*, *widzę ptaków* zamiast *ptaki*, formy niemęskoosobowe zamiast męskoosobowych itd., ale jednak książka poświadcza użycie wielu regionalizmów północnokresowych – typowych kresowizmów oraz kresowizmów frekwencyjnych. Zdarzają się więc kresowizmy fonetyczne (*rznięty*, *najprzód*, *szkarpa*), osobliwe formy fleksyjne (*uczni*, miękki temat przymiotnikowy zamiast twardego: *bezleśni*), osobliwe formy stopniowania przymiotników i przysłówków (*najpamiętniejszy*, *najkonieczniejszy*, *szczególniej*) oraz osobliwy przysówek *zaledwo* (tj. fakty językowe z pogranicza fleksji i słowotwórstwa), wzmocnienie wyrazu przez partykułę *-ż* (przez niektórych badaczy zaliczane do słowotwórstwa): *temuż*. Typowe słowotwórstwo to 23 osobliwe czasowniki prefiksalne (np. *pobudować* – *zbudować*). Problematyka składniowa obejmuje łącznie 6 struktur językowych: orzecznik przymiotnikowy/imiesłowny w narzędniku zamiast w mianowniku (2), historyczna niezłożona forma imiesłowna biernego w orzeczniku (1), zagadnienia rekcji czasownika (celownik lp/lm zamiast biernika lp/lm – 2, np. *kosztować komuś* zamiast *kosztować kogoś*; konstrukcja *jest zaludniony* + narzędnik lp/lm zamiast *jest zaludniony* + *przez* + dopełniacz lp/lm – 1).

Znacznie bogatszy jest materiał wyrazowy: 63 pojedyncze jednostki leksykalne, 6 osobliwych zwrotów i 1 osobliwe wyrażenie. Typowych kresowizmów jest niewiele, ale występuje sporo kresowizmów frekwencyjnych i archaizmów. Oprócz tego poświadczone są wyrazy przestarzałe z dzisiejszego punktu widzenia, których używano na Nowogródzczyźnie.

Tekst książki Żmigrodzkiego świadczy niewątpliwie o północnokresowej proweniencji językowej autora. Przedmiotem badań językoznawczych powinny być również inne międzywojenne druki pochodzące z Kresów północno-wschodnich.

Źródło

ŻMIGRODZKI J.: *Nowogródek i okolice*. Wyd. III. Wilno 1931.

Słowniki

- ISJP – BAŃKO M., red., 2000: *Inny słownik języka polskiego PWN*. T. 1–2. Warszawa.
- SL – LINDE S.B., 1854–1860: *Słownik języka polskiego*. T. 1–6. Wyd. II (wyd. fotooffsetowe z 1951 r.). Lwów.
- NSPP – MARKOWSKI A., red., 1999: *Nowy słownik poprawnej polszczyzny PWN*. Warszawa.
- Rieg-Mas-Rut – RIEGER J., MASOJC I., RUTKOWSKA K., 2006: *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*. Warszawa.
- RiegBras – RIEGER J., 2014: *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Braślawnszczyźnie*. Warszawa.
- SJPDor – DOROSZEWSKI W., red., 1958–1969: *Słownik języka polskiego*. T. 1–11. Warszawa.
- SJPSzym – SZYMCZAK M., red., 1978–1981: *Słownik języka polskiego PWN*. T. 1–3. Warszawa.
- SO – KUBIAK-SOKÓŁ A., oprac., 2008: *Słownik ortograficzny PWN z wymową*. Warszawa.
- SWJP – DUNAJ B., red., 2000: *Słownik współczesnego języka polskiego*. T. 1–2. Wyd. II. Warszawa.

Literatura

- GRZEGORCZYKOWA R., LASKOWSKI R., WRÓBEL H., red., 1984: *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*. Warszawa.
- HANDKE K., 1986/1987: *O regionalizmie frekwencyjnym*. „Studia Polonistyczne” XIV–XV, s. 71–76.
- KARAŚ H., red. (autorki: KARAŚ H., RUTKOWSKA K., GEBEN K., UŠINSKIENĖ W.), 2001: *Język polski na Kowieńszczyźnie. Historia. Sytuacja socjolingwistyczna. Cechy językowe. Teksty*. Warszawa–Wilno.
- KLEMENSIEWICZ Z., 1999: *Historia języka polskiego*. Warszawa.
- KURZOWA Z., 1993: *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI–XX w.* Warszawa.
- LEWASZKIEWICZ T., 2017: *Język powojennych przesiedleńców z Nowogródka i okolicy*. Poznań.
- MĘDELSKA J., 1999–2004: *Język polski prasy wileńskiej (1945–1979)*. T. 1: *Wileńska prasa i jej twórcy na tle nowej sytuacji polityczno-społecznej* (1999). T. 2: *Lata 1945–1959* (2000). T. 3: *Lata 1960–1979*, cz. 1: *Fonetyka, słowotwórstwo, fleksja, składnia* (2001), cz. 2: *Słownictwo, wyrazy* (2004). Bydgoszcz.
- NAGÓRKO A., 1998: *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*. Warszawa.
- ZDANIUKIEWICZ A.A., 1972: *Gwara Łopatowszczyzny. Fonetyka, fleksja, słownictwo*. Wrocław.

Tadeusz Lewaszkiewicz

Studies on the Language of Nowogródek Literature in the Interwar Period. Elements of Polans's North-Eastern Borderland Dialect in the Language of Józef Żmigrodzki

Summary

The *Nowogródek i okolice* [Nowogródek and environs] tourist guide by Józef Żmigrodzki occasionally reveals some phonetic features typical for North-Eastern Borderlands Polish (*rznięty, najprzód, szkarpa*), peculiar noun inflections (*uczni*, soft instead of hard adjectival stem – *bezleśni*), peculiar adjectival and adverbial gradation forms (*najpamiętniejszy, najkonieczniejszy, szczególniej*), emphasising word using the *-ż* particle (*temuż*). Typical word formation features include the adverbial suffix *-o* instead of *-e* (*zaledwo*) and 23 peculiar prefixed verbs (e.g. *pobudować – zbudować*). Syntak

features present in the work include a total of 6 language structures: adjective/participle predicate in the locative instead of nominative case (2), historic non-compound form of the passive participle in the predicate (1), verbs governing unusual cases (3). Word material is much more abundant, with 63 single lexical units, 6 peculiar phrases and 1 peculiar expression.

The text of Żmigrodzki's book undoubtedly bears witness to the North-Eastern Borderlands heritage of its author. Other interwar writings originating from the North-Eastern Borderlands should be the subject of linguistic studies as well.

